

2. Дахшлейгер Г.Ф. Социально-экономические преобразования аула и деревни Казахстана. – А.-А., 1965.
3. Казахстанская правда, 15 мая 1932 г.
4. VII Всеказахский съезд Советов. 8-15 апреля 1929 г. Стенографический отчет и постановления. – А.-А., 1930. С. 168.
5. Рыскулов Т. Докладная записка в ЦК ВКП(б) Сталину И.В., копия: в сельхозотдел ЦК ВКП(б) Кагановичу Л.М. и СНК СССР Молотову В.М. // Собрание сочинений. Т 3. – А.-А., 2009. 444 с.
6. Агалаков А. Казахский голодомор в советской Сибири // Человек и закон // URL: <http://infozakon.com/index.php/kaz-news/item/134>.
7. Сактаганова З. Г. Голод в казахской степи и последствия «великого джута» 1931-1933 гг. в Центральном Казахстане: к историографии проблемы // URL: <http://e-history.kz/media/upload/1466/2014/06/13/dfccd736c5584b2dcbf0a41e55ec9ccf.pdf>
8. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы в 5-ти тт. / Т.3. Конец 1930-1933 / Под ред. В. Данилова, Р Маннинг, Л. Виолы. М.: РОССПЭН, 2001. – 1008 с.
9. Рыскулов Т. Докладная записка в ЦК ВКП(б) Сталину И.В., копия: в сельхозотдел ЦК ВКП(б) Кагановичу Л.М. и СНК СССР Молотову В.М. // Рыскулов Т. Собрание сочинений. Т 3. – А.-А., 2009. 444 с.
10. Огайон И. Седентаризация казахов СССР при И.В Сталине. Коллективизация и социальные изменения (1928-1945 гг.) /Пер.с франц. А.Т. Ракишева/. Сост. Б.М. Сужиков – Алматы: “Санат”, 2009. – 368 с.
11. Народ не безмолвствует. Массово-политическое издание / составитель Пономарев М.И. – Алматы: П. “Обелиск”, “Простор”, 1996. – 305 с.
12. Алексеенко А.Н. Население Казахстана в 1926-1939 годах // Компьютер и историческая демография / Ред. В.Н. Владимиров. Барнаул, 2000. 210 с. // URL: <http://hist.dcn-asu.ru/kleio/aik/krug/histdem/1.html>.
13. М.Л. Анафинова М.Л. Тема геноцида в период великого голода в Казахстане в академическом дискурсе западных исследователей // История Государства № 3, 2012. – С.118 // URL: <http://e-history.kz/ru/contents/view/1465>.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ ПАРТИЯЛАРДЫҢ ҚҰРЫЛУ ТАРИХЫ

Өмірбек Жақсылықұлы Мырзекеев

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты
Арқалық қ., Қазақстан Республикасы

Еліміздің жаңа тарихындағы саяси партиялардың өмірге келуі 1990 жылдан басталды. Осы жылы азаматтық-демократиялық «Азат» қозғалысы (АДҚ) елімізде алғашқы саяси ұйым ретінде тіркелді. Ұлттық мүддені көздеу және қазақтың айырылып қалған құқықтарын қалпына келтіру жағынан бұл қозғалыстың идеялары сол кезде барынша прогресшіл болды. Ұрандары мен бағдарламасы ішінде мұны жоқталған халық оны қолдады. Аз ғана уақыттың ішінде қозғалыс бүкіл республикада ауқымды әрекет ете бастады. Олардың басқа да ұйымдармен қосылып талап етуі арқасында қазақтың көптеген құқықтарын қалпына келтірген Қазақ КСР-нің Мемлекеттік Егемендігі туралы Декларация қабылданды. Онда Қазақ республикасының бөлінбейтін біртұтастығы, мемлекеттік тілінің қазақ тілі екендігі туралы ресми түрде мәлімденіп, Жоғары Кеңесте қабылданды. Кейін ол Тәуелсіздік туралы Заңның негізі болды. «Азат» қозғалысының басында С.Ақатай, М.Шорманов, М.Есеналин секілді ұлтжанды азаматтар тұрды.

1991 жылы «Қазақ КСР-індегі қоғамдық бірлестіктер туралы» Заң қабылданды. Осыған сүйеніп парламенттік тұрғыдағы Қазақстанның Республикалық партиясы (ҚРП) – «Азат» құрылды. 1992 жылғы маусым айында «Азат» және ұлттық-демократиялық

«Желтоқсан» партиясы бірігіп, бір партия құру туралы шешім қабылдады (Ұлттық-демократиялық «Желтоқсан» партиясы 1990 жылы «Әділет», «Ақиқат», «Азамат» т.б. ұйымдардың негізінде құрылған болатын). 1992 жылдың 26 желтоқсанында осы біріккен «Азат» партиясы ресми түрде тіркеуден өтті. Осы кезде елімізді демократияландыру бағдарын ұстаған бірнеше партия болды. Соның бірегейі қазақтың жарқыраған қос жұлдызындай екі ақыны Олжас Сүлейменов пен Мұхтар Шаханов алғашқы төрағалары болған «Қазақстанның Халық Конгресі партиясы» (ҚХК). Бірақ көп ұзамай М.Шаханов «Арал – Азия – Қазақстан» қозғалысының жұмысын жүргізуге ауысып, партия басшылығынан кетті. Өз бетімен ыдырап кеткен КОКП-ның орнына Қазақстан социалистік партиясы (ҚСП) құрылып, оның басшылығына белгілі жазушы Ә. Әлімжанов сайланған болатын. Бірақ партияның көптеген өкілдері оның мемлекеттің тұрақтылық жолын көздеген қадамдарын қолдамай, радикалды шаралар жасау үшін 1991 жылғы желтоқсан айында қайтадан Қазақстан коммунистік партиясын құрды.

1990-1992 жылдары Қазақстан қоғамында демократиялық процестердің қарқындап дамуына сәйкес саяси күштердің бір жағынан барынша белсенділік іс-қимылдары көрініс тапса, екінші жағынан бей-берекет әрекеттер де орын алды. Осы әрекеттер әртүрлі саяси ұйымдардың пайда болуына ұйытқы болды. Мысалы, «Тәуелсіз кәсіподақ орталығы» және шетелдік қорлармен байланыс жасаған «Социал-демократиялық партиясы», «Бірлік», «Русская община», «Казактар одағы» т.б. ондаған ұсақ партиялар мен қозғалыстар өмірге келді. Еліміздегі жасампаз күштердің бағытын бір арнаға тоғыстыру мақсатымен 1993 жылы «Қазақстанның халық бірлігі одағы» құрылды. Оның жетекшісі (лидері) болып Президент Н. Назарбаев сайланды. Алғашқы төрағасы С.Әбдірахманов, ал сол жылдың аяғында болған съезде төрағалыққа Премьер-Министрдің орынбасары Қ. Сұлтанов сайланды. Бұл одақ елдегі саяси ағымдарды тұрақтандыру, бір арнаға түсіру жолында үлкен жұмыстар жасады. Осы жылдары Қазақстанның Аграрлық партиясы, «Ақ жол» демократиялық партиясы, Республикалық «Отан» саяси партиясы, Республикалық «Асар» партиясы, Қазақстанның социал-демократиялық «Ауыл» партиясы, «Қазақстанның Азаматтық партиясы», «Қазақстанның Коммунистік партиясы», «Қазақстанның патриоттары партиясы», «Руханият» партиясы ресми түрде тіркеуден өтті.

1997 жылы кейбір қозғалыстар мен партиялар ұсынған пікірлерді қолдай отырып, Қазақстан Үкіметі саяси күштер жетекшілері мен билік өкілдерінің қатысуымен пікір алысуға «дөңгелек үстел» құруды қолға алды. Бұл қазіргі демократиялық реформалар бағдарламасын дамыту және нақтылау жолындағы мемлекеттік комиссияның алғашқы нұсқасы болатын. Қазақстандағы көппартиялықтың қалыптасуына, жалпы қоғамдық-саяси бірлестіктердің өрістеуіне республикада қабылданған заңдар әсер етті. Олар: «Қоғамдық бірлестіктер туралы» (1996 ж.), «Саяси партиялар туралы» (1996 ж.), «Саяси партиялар туралы» (2002 ж.). Бұл заңдар азаматтардың қоғамдық ұйымдар құру еркіндігіне кепілдік берді. Саяси партиялар мен бірлестіктер заңды түрде жұмыс істеуге мәртебе алды. Қазақстандағы көппартиялықтың дамуына зор әсер еткен 1998 жылғы қазанның 7-і күні ҚР Конституциясына енгізілген Заң болды. Осы Заң бойынша ҚР парламенті Мәжілісіне «он депутат бара-бар өкілдік жүйесі бойынша және біртұтас жалпыұлттық сайлау округінің аумағы бойынша партиялық тізімдер негізінде сайланды» деп жарияланды.

Осы Заң қабылданған соң бір жылдан кейін, 1999 жылдың 10-шы қазанында Қазақстанда ең алғашқы көппартиялық негізде Парламентке жалпыхалықтық сайлау өткізілді. Елдің Президенті Н.Ә.Назарбаев бұл күнді: «Осы сайлау біздің Қазақстан үшін көппартиялық демократияның туған күні» – деп атады. Сол күнгі сайлаудан бастап еліміздегі саяси партиялардың уәкілдері Қазақстан Республикасы парламенті Мәжілісіндегі депутаттық орындарға сайланатын болды. Бұл еліміздегі демократияның не-

гізгі белгілерінің бірі – көппартиялықтың қалыптасуының басты көрінісі болып табылады.

2006 жылы 22 желтоқсанда «Отан» партиясының кезектен тыс съезінде Қазақстан қоғамындағы ынтымақтастықты нығайту мақсатымен «Асар», Азаматтық және Аграрлық партиялар «Отан» партиясымен қосылып, біртұтас саяси партияға айналды. Съездегі осы партиялардың 346 делегаты партияның «Нұр Отан» деген жаңа атын мақұлдап бекітті. Қазақстан Конституциясына 2007 жылғы 21 мамырда енгізілген өзгертулер бойынша Мәжіліске 98 депутат партиялық тізім негізінде сайланатын болды. 2007 жылғы 18 тамыздағы Мәжіліс сайлауында «Нұр Отан» жетекші саяси партия болып қалыптасты. Бұл партия бүгінгі таңда Қазақстандағы ең қуатты, халықты көп қамтыған, ұйымшыл қоғамдық-саяси күш. Ол қазақстандықтардың басым көпшілігінің сеніміне кіріп, үлкен беделге ие болды. Қазақстанның саяси өміріндегі көппартиялықтың дамуы – қоғамды демократияландыру үрдістерінің құрамдас бөлігі. Әрбір партия халыққа адал қызмет жасаса ғана партиялық жүйе қоғамның жетекші саяси күші бола алады.

Қазақстандағы көппартиялықтың қалыптасу тарихы Ресейдің саяси өмірімен тікелей байланысты болды, себебі Қазақстан 1731 жылдан бастап 1991 жылға дейін алдымен Ресейдің, кейін Кеңес Одағының құрамында болды. Ал Ресейде көппартиялық жүйе басқа елдермен салыстырғанда өте кеш қалыптасты, оның себебі демократиялық процестерге кедергі болған Монархиялық билік. Бұл елде ең бірінші болып қалыптасқан Ресей социал-демократиялық жұмысшылар партиясы (РСДЖП) болса, оның өзі де қызметін астыртын түрде жүргізді. 1905 жылы Ресей патшасының арнаулы манифесінен кейін ашық түрдегі партиялар қалыптаса бастады. Оның бірі – Конституциялық демократия (кадеттер) партиясы болды. Кадеттер партиясының идеялары: мемлекеттік құрылысты демократияландыру, Ресейде тұратын ұлттардың еркін өздігімен дамуы, яғни ұлттық мәселені шешу, олардан тартып алынған жерлерді қайтып беру, құқықтық, әділетті тәртіпті, заңдылықты іске асыру болатын. Әрине, кадеттердің бұл мақсаттары қазақ зиялыларын қызықтырмауы мүмкін емес еді. Әлихан Бөкейханов және тағы басқа да қазақ зиялылары осы партияға мүше болып кірді. Кейін Ә.Бөкейхановтың бастауымен 1905 жылдың желтоқсанында Орал қаласында Қазақстанның 5 облысынан делегаттар съезі шақырылды. Бұнда кадет партиясының қазақ бөлімі құрылып, осы партияның бағдарламасы қабылданды. Бірақ Ресей кадет партиясы да, 1917 жылғы ақпан революциясынан кейін пайда болған Уақытша үкімет те қазақ халқына байланысты ұлт және жер мәселелерін шешуде ешбір қызмет жасамады. Осының бәрі Ә.Бөкейхановты кадет партиясынан шығып, “Алаш” партиясын құруға мәжбүр етті. “Алаш” 1917 жылы 21-25 шілдеде (3-8 тамыз) Орынборда болған бүкілқазақтық съезде дербес саяси партия ретінде қалыптасты. Тарихи тұрғыдан алатын болсақ аты аңызға айналған барлық түркі халықтарының атасы – “Алаш” атын алған партия – қазақ даласындағы алғашқы дербес партия болды. Кейін, 1918 жылдан бастап Қазақстанда бір ғана саяси партия – коммунистік партия болды.

Бірақ ол, біріншіден, Кеңестер Одағы Коммунистік партиясының (КОКП) бөлімі (филиалы) ретінде ғана өмір сүрді. Екіншіден, КОКП-ны партия емес, мемлекетті жекедара, шексіз билеген эзирейіл (монстр) деп атаған да дұрыс болатын. Мемлекеттік билікті толығымен өз қолына алған КОКП алғашқы күннен бастап – ақ бүкіл елді «орасан зор еңбек артеліне» айналдырды. 1919 жылы енгізілген «әскери коммунизм» саясатының озбырлық сипаты елдегі жергілікті бюджеттерді жоюдан, оларды бірыңғай мемлекеттік бюджетке қосып біртұтас қазына құрудан, ұсақ және жеке өнеркәсіпті мемлекет меншігіне алудан көрінді. КСРО-дағы Коммунистік партияның келесі саясаты – ауыл шаруашылығын кеңестік ұжымдастыру шараларын өткізу болды. Бұл шешім 1927 жылы желтоқсанның 2-сі күні Бүкілодақтық Коммунистік (большевиктер) партиясының ХҮ съезінде жарияланды. Мақсат: ауылдағы жеке меншікті мемлекеттендіру. Себебі – со-

циалистік мемлекетте жеке меншік болмауы тиіс деген идея болатын. Халықтың қолындағы малды мемлекеттің меншігіне тарту үшін жедел түрде колхоз, совхоздар ұйымдастырылды. 1952 жылы КСРО-дағы Коммунистік партиясының аталуы өзгертілді. Бүкілодақтық Коммунистік (большевиктер) партиясы (БК(б)П) енді Кеңес Одағы Коммунистік партиясы (КОКП) аталатын болды. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің пленумы өздерінің төтенше съезін шақыру үшін ұйымдастыру комитетін құрды. Осы саяси жағдайға байланысты Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің мүшелері өздерінің өклеттіктерінен бас тартатыны және Орталық Комитеттің қызметін тоқтатқаны жөнінде мәлімдеме жасады. Қазақстан Компартиясының кезектен тыс және төтенше съезі 1991 жылы қыркүйектің 7-сі күні Алматы қаласында ашылды. Съезд Қазақстан Компартиясын тарату және жаңа партия құру жөнінде шешім қабылдады. Ендігі жерде жаңадан құрылған партия социалистік деп аталатын болды. Қазақстан Компартиясының бірқатар мүшелері 1991 жылғы қазан айында құрылған Қазақстан Халық Конгресі партиясының құрамына кірді. Міне осылай Ленин мен оның серіктері құрған Кеңес Одағы Коммунистік партиясы (КОКП) елімізде өзінің жеке дара билік жүргізуін тоқтатты.

ОТАРШЫЛДЫҚ, ӘКІМШІЛІК ПЕН ЖЕРГІЛІКТІ ЭЛИТА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Эльмира Кенжеғалиқызы Наурызбаева

тарих ғылымдарының кандидаты

Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі

Аида Бауыржанқызы Айгужина

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институт

Қостанай қ., Қазақстан Республикасы

Ресейдің Батыс Қазақстанда жүргізген отаршылдық саясатының бір ерекшелігі – патша үкіметі тікелей қарумен жаулап алушылық жорық әрекеттерін жасаған жоқ. Олар өздерінің қарулы күшін жазалаушы отрядтар ретінде пайдаланды. Отарлауда кең тараған әдістерінің бірі жергілікті ақсүйектердің басшы топтарын сатып алу (ақшалай немесе сыйлықпен), қорқыту немесе екі жаққа тиімді істер арқылы өз жағына тарту арқылы болды.

Патша өкіметінің Кіші жүздегі отаршылдық саясаты қазақ қоғамындағы аристократиялық (ақсүйектер) басшы топтармен одақтаспайынша жүзеге аспайтын болды. Ал, мұндай одақ сол кездегі тарихи жағдайда қазақ халқына феодалдық және отаршылдық езгіні орнататын «негізгі күш» болып табылды [1, 227].

XIX ғасырдағы «зар заман» ақындарының көрнекті өкілі Дулат Бабатайұлының орыс үкіметіне қызмет еткен ел билеушілеріне бағытталған мына бір жыр жолдары сол кезеңдегі шындықтың бейнесі еді:

Елін сатып шен алған,
Өлекседен жем алған,
Кебеже қарын кең өңеш,
Өлексе көрсе үңгіген,
Күшігеннен кем емес.
Тек дейтұғын тегі жоқ,
Өз еліне ебі жоқ,
Жатқа зерде кегі жоқ [2, 102].